

МИЛАНА РАДИЋ - ДУГОЊИЋ

О ПРЕВОЂЕЊУ НЕПРЕВОДЉИВОГ (РУСКИ ПРЕВОД ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА П. П. ЊЕГОША)

0.1. Ни у једном облику изражавања не испољава се јединство формалног и садржинског, као што се то одвија у поетском тексту. У хармоничном склопу ове две компоненте поетског приповедања рађа се уметност речи, док свако њихово аналитичко, рационалистичко раздвајање, колико год да је логички доследно, увек остаје за нијансу недоречено. Смисао формалног и садржинског није лако одгонетнути, а понекад је и сасвим беспредметно, зато што на праволинијском путу рација почесто ишчезава магија речи којом се умешност казивања преобраћа у уметност. (Маројевић, 1996).

0.2. Када се, пак, овај смисао настоји приближити онима који когнитивне информације о свету и себи носе шифроване у другим језичким кодовима, задатак бива двоструко тежи. Докучити мисао садржану у једном коду и моћи преточити је у други код као интегралну целину представља само замишљени прототип коме се тежи, али који се тешко може досегнути. Анализа овог поступка, независно од тога да ли је изведена есеистичким или рационалним методом, углавном се своди на утврђивање произвољности и мање или веће слободе у интерпретацији оригинала. Али, да ли је уопште могуће проникнути у све танчине мисаоног света личности, која, уникална и непоновљива, посредством кода саопштава своја унутрашња хтења и намере? На путу одгонетања много је посредника који утичу на трансформацију изворног смисла: време, простор, микро- и макрокосмос коме личност припада, колективно знање обојено националним колоритом, цивилизацијским и културним обележјима.

1.1. Како у свему томе сагледати смисао превођења и преводилаштва, и у чему се састоји његов основни задатак? Лаконски одговор на ово питање овако формулише Јиржи Леви: "Однос између

оригинала и превода то је однос између дела и његовог извођења у другом материјалу, при чему је константа остваривање у другом материјалу - не јединства садржаја и форме оригинала, већ конкретизација тога јединства у свијести примаоца." (Леви, 1982, 112). Овакво Левијево поимање односа оригинала и превода у суштини је антропоцентрично и окренуто ка језичкој личности реципијента.¹ Иако у основи структуралистичко, оно је управо својим антропоцентризмом отворило пут новим истраживањима у области теорије превођења која оригиналу и преводу приступају са когнитивног становишта. Реципијент као језичка личност представља, дакле, центар кроз чију се визуру преламају структурно-семантички елементи превода, док деловање на њега као језичку личност чини онај замишљени еталон који треба сачувати при преласку са кода на код. При томе се не сме губити из вида да се ради о две језичке личности - примарној (преводиоцевој) и секундарној (читаоцевој).

1.2. На тај начин Леви је указао на особени приступ преводу, на пут којим се делу приступа као тексту који повезује језичку личност аутора са језичком личношћу реципијента. Стога ће и наш рад поћи од оваквог становишта а као примарни циљ покушаће да укаже на неке аспекте когнитивне анализе поетског текста. Међутим, пре но што приступимо истраживању оног сегмента језичке личности који се по нашем мишљењу у преводу тешко може реализовати, морамо истаћи да је Левијево становиште остало недоречено у одговору на питање које конкретне параметре треба узимати у обзир при оваквој анализи превода. Наше размишљање покушава да истакне само најважније проблеме, будући да откривање целовите типологије ових чинилаца далеко превазилази оквире рада. Расправу која би подстакла разматрање наведеног проблема остављамо ван фокуса нашег истраживања, мада мислимо да управо примена теорије језичке личности може допринети изналажењу одговора на ово комплексно питање. У нашем раду поставили смо себи далеко скромнији циљ - уочавање оних елемената који при контакту двеју језичких личности (из различитих културно-цивилизацијских оквира) остају нетранспоновани, тј. оних, који се по правилу не појављују у свести језичке личности реципијента.

¹ Термин *језичка личност* употребљавамо у овом раду онако како га тумачи Ј. Караулов. У антропоцентричном схватању полазиште језичких истраживања везано је за човека - језичку личност, који свесно користи одређени језички код у изражавању намера, хтења, жеља, једном речју, самога себе. Истраживање језика не започиње од нултог, вербално-семантичког нивоа, јер је он условљен говорниковом језичком компетенцијом. Тек први, когнитивни ниво личности омогућује да се утврди "слика света" којом свака колективна језичка личност на свој начин дели стварност. Други, мотивациони ниво у вези је са комуникативним планом, док његове јединице имају статус симбола. (Караулов, 1988).

1.3. Готово деценију пре модерних лингвистичких истраживања когнитивног карактера Јиржи Леви је уочио једно битно обележје језичке личности: "Уза сву тијесну узајамну зависност језика и мишљења нека изражајна средства језика непосредно одражавају психички склоп нације, а друга само изазивају (нарочито код странаца) преодбе о неким цртама националне психике." (Леви, 1982, 109). Данас кад су лингвистичка истраживања текста усредсређена на човека који мишљу спознаје и продукују текст на одређеном језику и када је све подређено утврђивању утицаја који човек остварује на друге језичке личности, (како појединачне, тако и опште) поново се потврдила актуелност Левијевих размишљања. Национално као једно од основних обележја базе индивидуалне језичке личности, које је као инваријанта повезује у синхронијској и дијахронијској равни са другим језичким личностима, данас је основни предмет бројних језичких истраживања (Ц. Лајонз, А. Вежбицка, Ј. Караулов).

2.1. Национално обележје језичке личности најбоље се може истраживати у књижевним делима која представљају "енциклопедије етноса", како истиче А. Шумилов у поговору најновијем руском преводу *Горског вијенца П.П. Његоша*. "В нем можно найти всю историю, юмор, взгляды черногорцев на самих себя и на окружающий мир, глубочайший пессимизм и героический оптимизм." (Шумилов, 1996, 224).

Сви елементи о којима говори А. Шумилов преламају се у језику овог дела и представљају одраз језичке личности.

Међутим, пре него што одговоримо на питање како се у превођењу *Горског вијенца* одражава језичка личност оригинала и у којој мери је она повезана са језичком личношћу руског читаоца не смемо изгубити из вида још једну чињеницу - дистинкцију између индивидуалних обележја књижевног лика и језичке личности. (Караулов, 1988, 68).

2.2. Основно обележје сваке језичке личности (Караулов, 1988, 56), представља њена трослојност. Највећи број истраживања превода углавном се задржава на њеном нултом - вербално-семантичком нивоу. На њему се као на нивоу на коме се испољава ординарна семантика речи могу утврдити смисаоне везе међу јединицама и вербално-семантичке асоцијације које настају из њихових спојева. Тако стихови као што су "*Норов женский - суцая умора*." (60)²; "*Над злобою царствует геройство*" (66), само на вербално-семантичком нивоу представљају директне еквиваленте стиховима - "*Ћуд је женска смијешна работа*." (61); "*Јунаштво је цар зла свакојега*" (67). Они су са становишта ординарне семантике еквиваленти пре свега захва-

---

² Као грађа за рад послужио нам је *Горски вијенац*, штампан у напоредом, руско-српском издању. Аутор руског превода је А. Шумилов. (Шумилов, 1996).

љујући еквивалентности лексема *норов женский* - *ћуд је женска*; *геройство* - *јунаштво*.

3.1. Транспоновања безеквивалентне лексике својствене српској језичкој личности које се с тим у вези може поставити у анализи превода дела, дубоко националног по својој природи, какво представља *Горски вијенац*, на овом нивоу представља посебан проблем. Он проистиче из питања могу ли се преводити речи блискосродних језика које поседују особено национално обележје: "Појаху ли уз *гусле* лијепо?" (128) - "А појот и там под *гусли*, Драшко?" (129); "Љепша му је од виле бијеле!" (109) - "а прекрасна, как бела *вила*." (108). Расправа о томе треба ли преводити безеквивалентну лексику или не, по нашем мишљењу, припада сфери преводачке технике, а не теорије превођења... Код блискосродних језика она је додатно оптерећена чињеницом да лексеме оваквих језика на међујезичком плану имају већу формалну сличност. Дискутабилно је, међутим, треба ли лексеме као што су *вила*, *гусле* итд. оставити у преводу у истоветном формалном лику и тиме још више допринети удаљавању језичке личности читаоца и оригинала. Наиме, чак и са становишта ординарне семантике овакво решење изискује опширна преводиочева објашњења у виду напомена, што додатно удаљује читаоца од дела.

3.2. Код блискосродних језика какве представљају руски и српски, у сфери еквивалентности на лексичком плану појављује се још један проблем: максималну формалну сличност по правилу прати делимична сличност семантичког плана. Очигледан пример за то представља лексички пар *гусли* - *гусле*; он поред знатне формалне сличности поседује исту архисему "музички инструмент". Основна разлика међу члановима пара припада сфери њихових диференцијалних шема - руски инструмент је врста цитре! Код оваквих речи разлика у номинационој вредности условљена је разликом у денотативној сфери.

4.1. Све о чему смо до сада говорили припада сфери вербално-семантичког нивоа личности. За теорију превођења, међутим, основни проблем састоји се у томе какве појмовне представе изазива руски превод "А појот ли там под *гусли*, Драшко?" (129) у свести руске језичке личности.

При томе се основни проблеми из семантичке сфере преносе у лингво-когнитивну, која припада првом нивоу језичке личности. Први ниво, као што је познато, сачињавају јединице когнитивног карактера које имају статус стереотипа, односно митологема. Веза међу нивоима успоставља се преко њиховог инваријантног сегмента. (Караулов, 1988, 36-39). Управо на основу инваријантног сегмента постиже се дијахронијска повезаност когнитивних јединица и оне тако постају носиоци типског националног обележја.

Речи које чине основне јединице вербално-семантичког нивоа, у лингво-когнитивном нивоу појављују се у статусу дескриптора, које у

својим пољима садрже информације типског карактера у односу на одређену језичку личност (било појединачну, било колективну). Или, казано језиком теорије превођења речи као *гусле*, *вила*, итд. у наведеним примерима представљају дескрипторе, који у одређеном исказу имају функцију митологема, па се проблем њиховог превођења са чисто вербалне преноси у когнитивну сферу. У овом смислу оне поседују својства концептуалног (когнитивног) карактера. Тако, на пример, на међујезичком плану семантичка вредност лексема *гусли* - *гусле* није примарна, стога што је за њих као когнитивне јединице битно каквим се концептуалним својствима одликују српске *гусле*, а каквим руске *гусли*. Својства као што су "инструмент", "национално биће", "српство" представљају компоненте концепта³ српског *гусле*, на основу којих он добија статус митологема. Када војвода Драшко причајући о Млецима на питање Вука Мићуновића "*Појаху ли уз гусле лијепо?*" (129) одговара "*Какве гусле и какву несрећу! Ту за гусле ни збора не бјеше.*" (129), следи реплика Вука Мићуновића која управо истиче кључне компоненте концепта "*Ада за сву игру без гусалах/ја ти не бих пару турску дао./Бе се гусле у кући не чују, ту је мртва и кућа и људи.*" (131) Превод "*Если в доме не поют под гусли, это значит, что жизни там нету*" (130) руском читаоцу издваја само најкарактеристичнију компоненту - гешталт *гусле* - живот, док све остале компоненте *гусле* - *кућа*, *огњиште*, *гусле* - *људи*, *гусле* - *српство* остају незаступљене. Вратимо ли се основном задатку који превод треба да реализује, тј. приближном утиску који он оставља на језичку личност читаоца, аналогном утиску оригинала на изворну језичку личност, јасно је да управо компоненте концепта оригинала чине сегмент који се не може превести.

5.1. Што су лексеме-дескриптори апстрактнијег карактера оне заузимају више место на скали концепата, док њихови појмовни садржаји попримају обележја архетипова - митологема. Једну од таквих митологема, која поседује специфична обележја у контакту руске и српске језичке личности представља *срце*. Као лексема - дескриптор она припада малом броју базних митологема, које се својим појмовним садржајима битно разликују у оквиру језичких личности. У Његошевом језику митологема *срце* појављује се у следећим реализацијама:

А) *самостална, суштина, извор негативних емоционалних стања* (непостојаност, неумереност, злоба). Оваква обележја архетип добија у синтагмама *срце жуди*, *срце се наслађује*.

³ Термин *концепт речи* двојачко се схвата у когнитивној лингвистици. На једној страни он подразумева емпиријска знања, знања настала у процесу мишљења, веровања итд., реализована кроз *гешталте* (минималне типске предикатско-атрибутске синтагме) и *архетипове* (апстрактније јединице које се јављају као елементи појма (Черњејко, 1997). Елементи концепта могу се реализовати у склопу крупнијих јединица *сценарија* и *фрејмова* (Радић-Ристић, 1998).

- *стотину ће промијенити вјерах / да учини што јој срце жуди.* (61)
 - *Закон му је што му срце жуди / што не жуди, у коран не пише.*
 (143)
 - *Да те муче, да срце насладе.* (65)
 Б) *самостална суштина, извор јунаштва.* Обележје је реализовано у синтагми **срце служи**:
 - *... благо томе кога срце служи /и ко није сасма остарио...* (185)
 В) *центар скривених мисли.* Обележје реализовано у сценарију
 - *очи зборе што им вели срце* (93)
 Г) *биће.* Обележје реализовано у синтагми *понети срце некоме*:
 - *...нема пуно осамнаест љетах; / живо ми је срце понијела.* (109)
 Д) *центар човековог бића, сам живот.* Обележје реализовано у синтагми *завити срце, ујести за срце, срце пуца*:
 - *... те се данас уби међу нама / љуће ми је но срце завила...* (159)
 - *... Тужи млада, за срце уједа...* (111)
 - *... па јој пуче срце у прсима...* (159).

Срце као извор негативних емоција које се у Горском вијенцу везују искључиво за жену, односно Турке (реализација А), засновано је на карактеристикама хришћанске етике. У руском преводу оно је присутно у следећим синтагамама: *сердце просит, потешить сердце*:

- *Их законы - то, что сердце просит.* (140)
 - *... или мукой их сердца потешись.* (64).

Вратимо ли се првобитном ставу да се код превода утисак који оставља на читаоца мора приближити утиску који оставља оригинал на изворног говорника, јасно је до које мере се он може реализовати на основу наведених параметара. Уколико се пак преноси искључиво појмовни садржај дескриптора оригинала, као што је то случај код стиха

- *чтоб добиться, чего пожелает...* (60)

у преводу се губи сликовитост и брише обележје националног, односно ауторског.

5.3. Појмовне садржаје индивидуа стиче интуитивно, у процесу формирања сопствене језичке личности као дела колективне језичке личности, па су они уткани у њен когнитивни корпус. Стога ће њене асоцијације доминирати у контакту са асоцијацијама које изазивају речи-дескриптори из когнитивног потенцијала ауторове језичке личности. У том смислу превод може конкретизовати реч-дескриптор додатним атрибутима који фокусирају управо оно обележје које истиче језичка личност оригинала:

- *... благо томе кога срце служи...* (185) - *Тот, в ком бьетса отважное сердце* (184).

5.4. Уколико се у оваквом контакту подударају асоцијације између језичких личности, појмовни садржаји превода и оригинала делимично ће се поистоветити. То потврђује реализација *срце - место скривених*

осећања у сценарију... очи зборе што им вели срце. (93) - ... Наши очи пламенем сверкајут, выдавая то, что скрыто в сердце. (92). Иако је у српском језику срце овде реализовано у синтагми *срце извор осећања*, тек целокупни сценариј који се реализује у интегралној реплици - митологеми додаје елемент *скривености* (... *смијешна је ова наша љубав! Грдно нам се очи сусретају, /не могу се братски погледати, /но крвнички и некако дивље;/ очи зборе што им вели срце.*" (93). Он, међутим, представља примарно обележје архетипске лексеме срце у руској језичкој личности (Маслова, 1998, 5).

5.5. Реализација митологеме *срце* у синтагми *уједати за срце...* "Тужи млада, за срце уједа..." (111) посебно је значајна за разумевање дубине осећања која крије монолог Вука Мандушића. Отуда се по завршетку монолога реско прекида реч и ритам прозном репликом кнеза Рогана изреченом шапатам кнезу Јанку: "... Не питај га, аманати, за такве ствари, док *се није што изблеја!*" Асоцијативно поље које она истиче неутрализује се руским еквивалентом: ...Причитае она на поляне... (110).

6.1. Специфичност оригиналног (варијантног) и националног (инваријантног) истакнута на когнитивном нивоу језичких личности у контакту, још је израженија онда када речи-дескриптори добијају статус прецедентних текстова с јасним културолошким обележјима. На скали апстрактности ови текстови заузимају највише место стога што се у њима одсликава "комуникативна мрежа", тј. специфичне комуникативне ситуације као одраз националног. Тако сфери највишег, мотивационог нивоа језичке личности припадају прецедентни текстови као што су, на пример: "*Тврд је орах воћка чудновата*" (99); "*Веља крушка у грло западне*" (99), "*Коме закон лежи у топузу, / трагови му смрде нечовјештвом.*" (101). Они се у виду сентенци данас сматрају саставним делом највишег нивоа српске језичке личности, стекавши статус симбола. Концепти садржани у њима надрастају језичку когницију и постају саставни део инваријантног, националног. Њихови руски преводни еквиваленти: "*Тверд орешек - поломаешь зубы*" (98); "*Эта груша вам застрянет в глотке*" (98); "*Кто законы на клинке приносит-/оставляет за собой пустыню.*" (100) одражавају се на нултом вербално-семантичком нивоу. Тај део језичке личности оригинала остаје невидљив и са становишта стране језичке личности он се само може назрети, али се у њу не може преточити. У њему је записано сећање покољења, неписани закони етноса, морална начела, етика и све оно што одређује целокупни мисаони склоп националног бића.

6.2. Један од таквих прецедентних текстова представља следећи стих "*Јунаштво је цар зла свакојега-/а и пиће најслађе душевно, /којијем се пјане покољења*". (67). Могу ли код руског читаоца стихови "*Над злобою царствует геройство. / Этот сладкий духовный напиток/ опьяняет поколения смелых.*" (66) надрасти вербално-семантички ниво

и уздићи се до мотивационог, аналогно симболу српског јунаштва? За откривање оваквих мотивационих карактеристика прецедентног текста српске културе садржаног у *јунаштву* Његошевих ликова премало је навести неколико лаконских напомена уз превод. Чак и ако се овом проблему приступи студиозно, поставља се питање да ли је могуће проникнути у мотивациони ниво српског и руског *јунаштва* и превазићи доминантни вербално-семантички план. *Јунаштво* које у свести српске језичке личности бива повезано с Косовским заветом, оличеном у Лазаревој и Милошевој жртви (Калезић, 1969, 120-142), уз друге симболе који чине окосницу српског постојања и опстајања битно је другачије од руског *јунаштва*. Оно је један од симбола националне културе а самим тим је непреводљиво, чак и у контакту таквих сродних култура каквима припадају руска и српска.

ЛИТЕРАТУРА

1. Калезић, 1969 - Димитрије М. Калезић, Етика *Горског вијенца*, Сремски Карловци, 1969.
2. Караулов, 1988 - Караулов Х. Н., Русский язык и языковая личность, Москва, 1988.
3. Леви, 1982 - Јиржи Леви, Умјетност превођења, Сарајево, 1982.
4. Маслова, 1998 - Роль и статус лингвокултурологији в ряду других лингвистических дисциплин, Седьмой международный симпозиум МАПРЯЛ 98, Велико Тырново, 9-12 апреля 1988.
5. Маројевић, 1996 - Радмило Мароевич, "Горный венец" в русском переводе, Подгорица, 1996.
6. Радић-Ристић, 1998 - Милана Радич-Дугонич, Стана Ристич, Концептуальный анализ имени душа в русском и сербском языках и переводная лексикография, Седьмой международный симпозиум МАПРЯЛ 98, Велико Тырново, 9-12 апреля 1998.
7. Черњејко, 1997 - Чернейко Л.О., Лингво-философский анализ абстрактного имени, Москва, 1997.
8. Шумилов, 1996 - Петр II Петрович Негош, Горный венец, комментарии, Подгорица, 1996.

Милана Радич-Дугонич

О ПЕРЕВОДЕ НЕПЕРЕВОДИМОГО
(РУССКИЕ ПЕРЕВОДЫ *ГОРНОГО ВЕНЦА* П.П. НЕГОША)

Резюме

В статье автором на материале слов, представляющих собой дескрипторы в языковой картине мира, принадлежащей сербской языковой личности, показана роль мифологем, имеющих важную роль при сопоставительных межъязыковых исследованиях близкородственных языков. Особенности межъязыкового контакта русского и сербского языков, проявляющиеся при переводе таких слов как *храброст*, *српство*, *гусле*, *срце* и т.п., показаны на материале русского перевода шедевра сербской литературы - *Горного венца* П.П. Негоша.

